

Відтак ми можемо констатувати, що українські школи релігієзнавців, а також істориків, політологів та інших фахівців, які займаються дослідженням історії та особливостей розвитку православ'я, пережили своє становлення і поступово нарошують оберти. Це стосується насамперед виходу за "містечкові" межі тематики нових наукових досліджень – все частіше об'єктами дослідження стають закордонні православні церкви або ж проводиться їх компаративний аналіз, аналізується проблематика, що зачіпає розвиток усіх (чи групи) православних церков.

Тісна співпраця релігієзнавців та богословів на ниві незаангажованого дослідження православ'я в Україні та світі може дати значний позитивний результат не лише для вивчення особливостей та історії православ'я в Україні, але й, за умови врахування зауважень і напрацьовань вітчизняних фахівців,¹⁹⁵ це допоможе православним віруючим усвідомити себе в контексті світового процесу розвитку Вселенського православ'я.

5. КАТОЛИЦИЗМ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Дослідження католицизму по праву є одним з чільних напрямків в роботі релігієзнавців. Адже його розвиток після II Ватиканського Собору, коли він значною мірою відновив свій визначальний духовний і моральний вплив у своєму традиційному ареалі та набув вражаючу кількість визнавців поза його межами, відзначається якісними трансформаціями, які потребують уважного вивчення. Якщо сьогоденні характеристики поступу католицизму (модернізація, інкультурація, динамізм) будуть актуальні й у осяжному майбутньому, то цілком правомірно очікувати, що католицька Церква в цілому впоруватиметься з внутрішніми труднощами та порівняно більш-менш успішно шукатиме відповідь на виклики історії, а відтак утримає свої визначні позиції у світі й продовжить їх розширювати в Україні зокрема.

Студіювання діяльності католицьких конфесій в академічних осередках, а насамперед в столичному центрі релігієзнавчої галузі України, мають ряд суттєвих переваг. В них вони можливі як найбільш

¹⁹⁵ Див.: Колодний А. Християнство тільки починається // Історія релігій в Україні.- Кн.2.- Львів, 2001.- С. 71-75; Саган О. Основні проблеми європейського розвитку православ'я // Християнство. Контекст світової історії і культури.- К., 2000.- С. 41-44; Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан.- К., 2004 та ін.

конфесійно незаангажовані, хоч і ускладнюються деякими факторами, як от недостатнім матеріально-технічним забезпеченням збирання інформативного матеріалу та “польових” спостережень в різних куточках нашої держави. Академічні науковці, втім, все ж таки мають порівняно кращі можливості для досліджень та їх апробації на авторитетних наукових зібраннях. Вони також більш вільні від того чи іншого місцевого конфесійного впливу, особливо ті, хто апріорно не був упереджений ані “за”, а ні “проти” будь-якої з церков, хто не мав досвіду образ католицизмом чи за католицизм і не був вихований в жодній з його (чи будь-яких інших) конфесійних традицій. Адже це відкриває широкі можливості об'єктивного порівняння розвою католицизму з поступуванням інших релігій і конфесій, еволюції УГКЦ й РКЦ з еволюцією інших релігійних течій та християнських Церков в Україні, порівняння такого, яке слугуватиме допоміжним орієнтиром в оцінці розвитку католицьких церковних чинників з огляду на його відповідність потребам сучасних українців, громадян суверенної України - співучасниці європейського культурного кола.

Проте певні переваги мають ті дослідники, які живуть і працюють в полі суттєвого духовного впливу однієї з католицьких конфесій, представлених в Україні, адже вони більше можуть користуватися методом включеного спостереження. Йдеться в першу чергу про науковців із Західної України, котрі вивчають різні аспекти діяльності Української Греко-Католицької Церкви.

Напевно, всі академічні вчені можуть своїми працями з притаманними їм оригінальними авторськими підходами збагачувати повноту наукового осягнення феномену католицизму в Україні в різних його інституційних виявах.

Найбільш показовим таким прикладом є масштабне дослідження, присвячене буттю католицизму в Україні. Це - четверта книга «Католицизм» десяти томника «Історія релігії в Україні». Вона видана за редакцією професора П.Л.Яроцького в 2001 році у Києві, який є також автором Вступу й Висновків. В цій ґрунтовній праці, побудованій за хронологічно-проблемним принципом, висвітлені та проаналізовані найбільш важливі події з історії католицьких конфесій в Україні. Серед великого авторського колективу перу академічних вчених належать підрозділи «Рим і Україна періоду княжої доби» (О.В.Недавня у співавторстві з М.Адамчуком), «Римо-католицька церква під владою Російської імперії» (Г.М.Надтока), «Полеміка довкола унії» (Н.Кочан), «Проекти «універсальної унії», «Тенденції розвитку уніатської церкви», «Проблеми самовизначення УГКЦ» (О.В.Недавня). Редактор цієї

колективної праці П.Л.Яроцький давно займається дослідженням католицизму, сучасної проблематики розвитку католицьких конфесій в Україні. Його статті, підрозділи академічних праць («Католицизм на українських землях»¹⁹⁶), та підручників («Пошук шляхів і форм оновлення. Католицьке аджорнаменто»¹⁹⁷), статті-довідки для „Релігієзнавчого словника” (К., 1996) та інших науково-довідкових видань дають взірець виваженого, незаангажованого підходу. П.Л.Яроцький аналізує теологічну католицьку спадщину аж до сучасних документів Апостольської столиці, приділяючи особливу увагу тим напрацюванням, які стосуються буття католицьких конфесій в Україні, зокрема – розвиткові соціальної доктрини католицизму.

Керівник нашого Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ професор А. М. Колодний, зрозуміло, не може не мати в полі своїх наукових інтересів дослідження найбільшої християнської течії, яка представлена в Україні помітними учасниками церковного життя. Виходячи з турботи за національні духовні інтереси українців, він прискіпливо відслідковує різні дотичні аспекти діяльності Ватикану та УГКЦ й РКЦУ – як через опрацювання численних церковних та світських видань, так і через контакти з визначними представниками католицьких Церков. Результатами цього постають його ґрунтовні статті, де проводиться глибокий аналіз розвитку християнства, зокрема - аналіз розвитку католицизму та католицьких Церков, у порівнянні з розвитком інших конфесій в нашій державі¹⁹⁸.

Серед зацікавлень А.М.Колодного – також філософські складові католицької теології. Професор А.М.Колодний був ініціатором та головним організатором наукового колоквиуму по енцикліці Папи Івана Павла II «Віра й розум», на якому представив доповідь «Іван Павло II про природу раціонального пізнання»¹⁹⁹.

Докт.філос.наук В.В.Шевченко є автором монографії «Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду»²⁰⁰. Його наукову роботу відзначає

¹⁹⁶ Історія релігії в Україні. В 10-ти т.- Т.10: Релігія і Церква років незалежності України. За ред. А. Колодного.- Дрогобич, 2003. - С.165-188.

¹⁹⁷ Академічне релігієзнавство. За ред. А. Колодного.- К., 2000. - С. 737-741.

¹⁹⁸ Колодний А.М. Християнство на порозі нового тисячоліття // Християнство доби постмодерну. - К., 2005.- С. 300-309.

¹⁹⁹ Колодний А.М. Іван Павло II про природу раціонального пізнання // Віра і розум – двоє крил людського духу. Збірник.- К., 2001.

²⁰⁰ Шевченко В.В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. - К., 2002.

надзвичайно ретельне опрацювання історичних джерел. Увага В.В.Шевченка спрямовувалася насамперед на складні й недостатньо досліджені аспекти взаємин католицизму з православ'ям, з притаманним цьому науковцеві екуменічним підходом до проблем міжконфесійних відносин в християнстві.

Над дослідженням католицизму працює канд.філос.наук О.В.Недавня. Дисертація О.В.Недавньої (та видана за її матеріалами монографія²⁰¹) присвячена аналізу греко-католицизму в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом. Нею видрукувані десятки статей з аналізом сучасної проблематики католицьких Церков в Україні. Характерною особливістю підходу О.В.Недавньої до вивчення буття католицьких конфесій в Україні є те, що вона робить це насамперед з огляду на значення сучасних результатів їх діяльності з точки зору стратегічних інтересів національного розвитку українців, порівнюючи з наслідками діяльності інших християнських Церков. Оскільки головними такими результатами є життя віруючих – міра їх практичної християнськості у вирішенні щоденних проблем, починаючи з особистих і сімейних й аж до їх участі (чи неучасті) в духовній, культурній, національній, політичній та економічній розбудові їх Батьківщини, то саме таке мірило праці всіх Церков, як вважає дослідниця, є найбільш доцільним та надійним. У своїй праці О.В.Недавня активно користується польовими дослідженнями із застосуванням методу включеного спостереження повсякденної праці католицьких Церков. Також вона опрацьовує маловідомий та недостатньо враховуваний поки що в наукових колах величезний масив Інтернет-обговорень участі релігійних (і зокрема католицьких) речників в суспільному житті нашої держави, який дає масу досить показової інформації для відповідних рефлексій.

Помітний внесок у вивчення феномену католицизму, буття, генезу, проблеми католицьких конфесій в Україні належить академічним вченим з інших релігієзнавчих осередків. Так, львів'янин канд.філос.наук І.В.Паславський є автором низки тематичних статей, а також монографії «Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української Церкви», де він аналізує ряд дискусійних питань передісторії, історії та місії УГКЦ. Докт.філос.наук П.М.Крालюк, волинський науковець, досліджував полемічний період часів визрівання,

²⁰¹ Недавня О.В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом.- К., 2000.

виникнення та становлення уніатської Церкви (Кралюк П.М. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького.- Л., 1999).

Всі ці напрацювання академічних науковців активно використовуються молоддю, яка навчається за фахом «релігієзнавство» (а також і суміжними), аспірантами й пошуківцями, а відтак – стають базою та стимулом продовження тематичних розвідок в цьому полі.

Слід відзначити, що вивчення тих чи інших сторін буття католицизму в Україні провадять як власне релігієзнавці, так і науковці-історики, політологи, культурологи, етнологи, а також - мистецтвознавці та краєзнавці, що відображає присутність католицьких Церков у відповідних дослідницьких ареалах. Щоправда, тут бувають й певні проблеми, як от часом невиправдане здрібнення тематики, особливо якщо йдеться про філософські дослідження, неврахування загального контексту проблемного поля предмету досліджень. Навпаки, прикладом справжнього «прориву» у врахуванні релігійно-церковної складової історичного процесу в Україні можна вважати праці історика Н.Яковенко.

Також чималий вклад у дослідження католицизму, діяльності католицьких Церков в Україні належить церковним дослідникам, серед яких є й світські науковці. Найзначнішим осередком такої роботи греко-католиків є Львів, Львівська богословська академія та Український католицький університет, а римо-католиків – Київ, Інститут релігійних наук Томи Аквінського. Серед найбільш помітних львівських дослідників варто виділити М.Мариновича, який застосовує історіософський підхід до вивчення й минулого, й сьогодення, а серед київських – О.В.Слободяна, який студіює католицьку теологічну спадщину, в тому числі й вітчизняну, та опрацьовує українську «версію» сучасної соціальної доктрини католицизму.

Подальше вивчення буття католицизму, зокрема - функціонування католицьких конфесій в Україні, варте уваги й зусиль багатьох науковців.

Аналіз передумов, динаміки й тенденцій еволюції, практичних плодів і потенцій католицизму, у тому числі в сьогоdnішній Україні, можна здійснювати за наступними магістральними пріоритетними напрямками, в кожному з яких можливо виділити доволі проблем, що досі через відомі політичні та ідеологічні перешкоди недавнього минулого були “закритими” для досліджень або вивчалися надто упереджено, тенденційно та поверхово.

Вивчені далеко не всі сторінки історії, в яких закарбовані роль й місце католицизму в долі України, починаючи з раннього (часів Київської

Русі) етапу цивілізаційного самовизначення українців, Берестейського періоду, періоду становлення дітища Берестейської Унії – української з'єдиненої з Римом церкви, часу дозрівання її як національної української та актуалізації характерних католицьких рис. Треба відзначити, що українські академічні науковці й у радянські часи здійснили чималий доробок у цьому напрямку. Навіть і в ті часи неунікної заідеологізованості знаходилися дослідники, які наважувалися не лише збирати маловідомі й «незручні» факти, але й на підставі їх осмислення висувати свої теорії, котрі не вписувалися в «стандарт». Як найбільш яскравий такий приклад можна навести праці М.Брайчевського з «Аскольдового хрещення» Руси-України, «джерелом» якого міг бути й західнохристиянський центр (Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі.- К., 1988). Однак свій внесок у вивчення історії католицьких Церков в Україні зробили й ті науковці, котрі, як от Возняк Н.В., Дмитрук К.С., що вивчали діяльність УГКЦ «в катакомбах», просто ґрунтовно накопичували відповідний фактологічний матеріал. Адже його, як джерелознавчий, використовують зараз наступні покоління дослідників.

Історичний напрямок досліджень, довгий час переобтяжений псевдонауковими ідеологічними установками, позначений упередженими стереотипами, нині привертає посилену увагу багатьох науковців. Вже чимало зроблено у вивченні тематики “Католицизм і хрещення Руси-України”, “Відносини Ватикан – Русь-Україна княжої доби” “Унійне питання на українських землях до й після Берестейської унії”, “Православно-католицька полеміка на українських теренах”. Тут варто відзначити, зокрема, праці діаспорних науковців Н.Полонської-Василенко, М.Чубатого, І.Нагаєвського, які вже увійшли до «класики» історіографії академічних досліджень:

Досить багато досягнуто у вивченні феномену Берестя, зростає світська й церковна історіографія УГКЦ, з'являються цікаві роботи греко-католицьких авторів на стику релігієзнавства й богослов'я, філософії й теології. Тут простежується як певна наступність (історично необхідна поява греко-католицизму, позитивна його роль у національному розвитку українського «П'ємонту» в душі оцінок В.Великого – спостерігається в наших сучасників О.Гриніва, А.Васьківа, О.Турія), так і альтернативність (неоднозначні оцінки Берестейської унії - С.Сеник²⁰², сучасних проблем

²⁰² Сеник С. Українська Церква в добу Хмельницького.- Львів, 1994.

взаємодії східної й західної християнських традицій - І.Шевців²⁰³, світоглядного «призначення» греко-католицизму - «місія містка» М.Гуменного та «цивілізаційна опозиційність» М.Хмільовського)

Разом з тим поки що бракує комплексних історіософських праць, де б осмислювалася по суті унікальна присутність католицизму на українських землях. Також багато окремих проблем ще чекає тут своїх ретельних дослідників.

Особливо цікавим, актуальним і відповідальним для наукових рефлексій є розвиток УГКЦ та РКЦ в пострадянській Україні з його процесами непересічного значення для духовного, культурного, соціального, національного поступу українців. Дослідження цього розвитку може концентруватися навколо ряду орієнтовних завдань, частина з яких буде ідентична стосовно обох конфесій.

Так, насамперед потрібно уточнити характеристики УГКЦ та РКЦ в Україні, їх здобутки і проблеми на кінець 80-х років ХХ століття. Зокрема, для адекватного подальшого вивчення сучасних тенденцій еволюції УГКЦ слід з'ясувати фундамент таких її здобутків, як збереження християнськості вірних, підтримка й розвиток їх національної свідомості, активна участь в підготовці українського відродження кінця ХХ століття, та таких її проблем, як незавершеність самоідентифікації, і в її контексті - змагання “західників” і “восточників” та дискусії навколо патріархату, тертя в співпраці частини її кліру: “підпільників” – “колаборантів” – “західних вихованців”, певні складнощі у спілкуванні з римо-католиками та з православними. У свою чергу, для вивчення сучасних тенденцій еволюції РКЦ в Україні необхідно з'ясувати фундамент таких її наявних на кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття здобутків, як збереження традиційного контингенту та поступальний, хоч незначний, але стабільний приріст не лише природній, але й “посвячений”, збереження відносно великої заангажованості членів в церковне життя, збереження й розвиток відносно високого рівня духовності й культури віруючих, та таких проблем, як дуже обмежена реалізація потенцій інкультурації..

Виявляючи основні тенденції еволюції обох Церков в умовах суверенної України, потрібно з'ясувати історичну вкоріненість й наступництво певних в них трансформацій та історичне підґрунтя і сучасні причини новаційних явищ в їх лоні. Серед них: в УГКЦ - розвиток націотворчих якостей, окциденталізація й опір їй “восточників”,

²⁰³ Шевців І. За єдність церкви і народу.- Мельбурн, 1973; Шевців І. З Богом та Україною в серці.- Львів, 2002; Шевців І. Християнська Україна.- К., 2003.

динамізм, модернізація, а в РКЦ в Україні - енергійного аджорнаменто, бурхливої інкультурації та їх наслідків - значного виходу за локальні межі, зростання популярності поза традиційно католицькими етносами.

Аналіз й оцінка розвитку УГКЦ в нових умовах, успіхів і труднощів в їх опануванні вимагає приділення пильної уваги ряду як позитивних, так і негативних явищ цього процесу. Серед позитивних можна відзначити насамперед такі як відтворення інституційної структури, досягнення “доліквідаційного” числа громад, поповненого природнім приростом; підняття над спокусою експлуатації ореолу мучеників, явно недостатнього за сьгоднішніх умов для підтримки авторитету; відтворення і творення наукових й освітніх інституцій (тільки при Львівській Богословській Академії діють вже 8 наукових інститутів); легалізація й активне творення дієвих найрізноманітніших прицерковних мирянських організацій – ініціативою Церкви чи плідно вихованих її мирян; відкритість (подиву гідна після досвіду підпілля) в сенсі вільного обміну думок віруючих та дисциплінованість кліру (намагаються вирішувати внутрішні проблеми без апеляцій до сторонніх державних чи інших чинників); самодостатність (очевидніша в порівнянні з православними конфесіями); прискорення у просуванні до послідовної самоідентифікації (яскравий вияв - дискусії самовизначення).

Серед негативних явищ необхідно проаналізувати зокрема такі як: ще не пережитий комплекс “скривдженого” (і з ним чи ним посилена певна замкнутість, деяка зажатість в зовнішньому спілкуванні, неадекватна оцінка власних набутків та потенціалу); деяке послаблення (після втрати монополії бути єдиною національною вихователькою та носителькою упослідженої правди) впливу на моральність вірних; недосвідченість діяльності в умовах “ринку релігій” та необмеженого інформаційного простору; атакістичні рецидиви давнього цезаропапистського, стимульованого недавнім радянським, спадку безпорадності (як от воляння до держави заборонити викладання валеології та страхання сектами); неадекватне сприйняття (в першу чергу через недостатню обізнаність) інших конфесій, і в першу чергу православних.

Окремо потрібно з’ясувати особливості поступу практичного й заявлюваного на рівні намірів зовнішнього спілкування УГКЦ. Зокрема - вивчити проблеми спілкування і конкурування з іншими конфесіями внаслідок виходу, хоч і обмеженого, УГКЦ поза терени Західної України (конфлікти з православними церквами, поступлення в розповсюдженні РКЦ, дистанцізація “восточників” від РКЦ та загравання з православними – те й те безплідне, як і подекуди тактична помилка з “пошуківцями” –

завіряння їх у своїй насправді східності й православності). Особливу увагу слід приділяти вивченню участі УГКЦ в екуменічному русі: її можливості й доцільність, набутки й збитки від “великої екуменічної політики”, міфотворчість (зокрема “місія містка”), протиріччя, добра воля задумів та поверховість, локальність і спорадичність практичної співпраці. Також необхідно простудіювати динаміку й наслідки значно розширеного спілкування членів Церкви із західними християнами, зокрема - осмислення свого місця в західному християнстві, вихід на ширше видноколо здобутків та проблем християнського світу, початок долання хуторянськості в Європі.

Надзвичайно цікавим є аналіз сучасної еволюції РКЦ в нових умовах суверенної України. Останнім часом ця Церква відзначається рядом позитивних змін, котрі очевидні й в інших країнах її діяльності, як то динамізм, модернізація, в якій розвиваються кращі власні та залучаються елементи іноконфесійних традицій. Особливо ретельного дослідження потребує певна українізація РКЦ в Україні: як свідомою робота кліру, акцентація на працю з основним етносом (при неприменненні уваги полякам) та як прихід в Церкву українців - в першу чергу інтелігентів, але не тільки їх. Принципово важливо визначити, чи є вона лише місцевим проявом дієвої інкультурації, а чи ж має також старше історичне підґрунтя. Цю тенденцію необхідно вивчати, зокрема на предмет її послідовності та плідності, у зв'язку з іншим здобутками Церкви: оперативним розгортанням наукового й освітнього потенціалу; примноженням найрізноманітніших прицерковних мирянських організацій; великим реальним стабільним приростом, котрий далеко перевищив можливості природного; самодостатністю (Церква ні в кого нічого не клянчить, не запобігає, не прагне сподобатися за будь-яку ціну, вимогливо приймає нових членів); широким просвітництвом вірних та високим рівнем індивідуальної роботи з ними. Водночас необхідно виявити, чи існує для самих римо-католиків - українців український католицизм; чи відчують сучасні українці члени РКЦ себе “другосортними” католиками або ж “несправжніми” українцями? Також слід визначити чому, ким і для чого підтримується проблема фобії до католицизму в частини українців і яке відношення до неї римо-католиків - українців та неукраїнців. Нарешті суперзавданням в рамках названої проблеми мало б бути виявлення, як на тлі явної неактуальності в наш час колонізації українців через РКЦ виглядає вірогідність їх латинізації: чим може бути зараз латинізація? Чи вона деукраїнізує? Полякам з історично спорідненими нам культурними архетипами латинізація не завадила, а навпаки, чим вона може зашкодити українцям? Які риси “латинізований”

українець втрачає, чи є вони питомими, а чи колись набутими? Чого для нього більше від тих втрат: збитків чи користі? Й те, що він набуває, чи перевищує втрати, чи ні – для нього як особи і для нього як громадянина суверенної України?

Разом з тим в РКЦ в Україні присутні й ряд негативних явищ, що вимагають аналізу поруч вищеназваних позитивних. Серед них: ревність поляків (на щойнозгадувану тенденцію українізації); залишки фобій та упередженості; обмежена спроможність частини віруючих через деструктивний спадок радянського досвіду – як “старих”, так і неофітів – до самостійного розвитку й долаття проблем, очікування допомоги від Ватикану, діаспори, тощо.

Важливою складовою дослідження має бути визначення характеру відносин РКЦ та інших церков в Україні. У зв’язку з цим необхідно зокрема з’ясувати, чим, власне, є її місіонерство на традиційно православних теренах: чи є воно класичним прозелітизмом, чи можна його характеризувати як нову євангелізацію або як правомірні кроки на зустріч законних в умовах свободи совісті індивідуальних рішень? Також цікаво було б виявити, чи є РКЦ в Україні полігоном і транслятором сучасних новацій Ватикану в розвиток процесів аджорнаменто, інкультурації.

Доцільним представляється визначити місце єкуменічних проблем в розвитку цієї Церкви. Для цього, зокрема, слід виявити характер залучення РКЦ в Україні в єкуменічний рух на рівні теоретичного і практичного його поступу. Спеціальну увагу необхідно приділити виявленню особливостей сучасної реалізації “Східної політики” Ватикану в Україні і зокрема, посередництвом РКЦ в Україні, з’ясувати, чи адекватно пересічно розуміється ця політика?

Зрозуміло, всі зазначені вище вектори досліджень вимагають “перехресного” аналізу названих проблем.

Підсумовуючи, підкреслимо, що найбільш важливим нам видається аналіз реалізованих та потенційних можливостей УГКЦ та РКЦУ як суспільних інституцій в царині суспільно значущої діяльності. Потреби й виклики демократичного й національного розвитку України актуалізують відповідну виховну діяльність, в тому числі – й Церков. Оцінюючи її, варто враховувати реальні результати (громадянську позицію, патріотизм віруючих та тих, хто знаходиться під певним впливом тієї чи іншої церковної традиції).

В такому контексті більше можливостей для належного аналізу відкривається щодо вірних УГКЦ. Благо, що це дозволяє їх окреслена локалізація.